

DIDEROT — PRETEČA ATEISTIČKO- BOLJŠEVIČKE ETIKE

OSAMNAESTO stoljeće počinje žestokom kampanjom protiv metafizike. Diderot se tome priključuje. Toj kampanji on ne pridružuje — poput nekih drugih »filozofa« — samo kampanju protiv svake pozitivne vjere, već poslije stane udarati i na »naravnu« vjeru, koju je dotada zastupao. Odsada istupa za ateizam. Udara na svećenstvo, ruši Crkvu i ne će napokon da čuje o bilo kakovome Bogu ili božanstvu.

I. Diderot protiv metafizike, protiv pozitivne i naravne vjere.*

Kao što je za Voltairea metafizika zemlja romana, a metafizičari su pjesnici, tako su i za Diderota metafizičari »neka vrst ptica, koje se debljaju u tami«. ¹ »Evo magle! piše Sofiji Volland. Ne bojte se ništa za moje zdravlje; znate, da metafizičari naliče šljukama.« ² Metafizička su pitanja za Diderota pitanja »besposličara; čovjeka strana mudrosti«. ³ Treba ih eliminirati iz našeg umovanja, koje treba da se ograniči, jer tim metafizičkim pitanjima ne ćemo nigda doći na kraj, ona su samo uzrok vječnih prepirki i beskorisna su. Tako Diderot rješava često ovo pitanje, pa i u dijalogu novo otkrivenome u ostavštini Sainte-Beuvea: *Diderot et l'abbé Barthélemy*. Zato se radije bavimo »pitanjima svagdanjega života.« ⁴

»Korisno ograđuje sve.« ⁵ »Kad ja skrenem svoj pogled na radove ljudske i vidim na sve strane gradove sagrađene, elemente upotrebljene, jezike ustaljene, narode ugladene, luke sazđane, mora prebrođena, zemlju i nebo izmjerene, onda mi se svijet čini starim. Ali kad vidim, da ljudi još nisu sigurni u prvim počecima medicine i agrikulture, u svojstvima najobičnijih stvari, koje ih stizavaju, u tome, kako da se drveća podrezuju, kakav da se plugu dade oblik, onda mi se čini, da je zemlja istom od jučer nastavana. I kad bi ljudi bili mudri, stali bi istraživati napokon *ono, što se odnosi na njihovo blagostanje*, i ne bi odgovarali na moja ništava pitanja već iza tisuću godina, u najboljem slučaju.

* O Diderotovim idejama o braku i o uništenju vjere vidi »Život« god. 1931. br. 3, str. 104 ss.

¹ Maurice Tourneux: *Did. et Catherine II*. (Paris Calmann - Lévy 1899) str. 269.

² Djela, sv. 19. pismo S. Vollandovoj, str. 201.

³ Ib. sv. 3., *Essai sur les règnes*, str. 257.

⁴ *Did. et l'abbé Barth.* (Paris, Messein 1921) str. 18., 19.

⁵ Djela, sv. 2. (*Interprétation de la Nature*) str. 13.

ili, pače, ne bi htjeli uopće na njih nigda ni odgovarati uzimajući uvijek u obzir neznatni dio, što ga zauzimaju u prostoru i vremenu.«⁶

Diderot voli samo »korisne stvari«.⁷

Ali tu izbija razlika između Voltairea i Diderota. I Voltaire je volio samo »Korisne istine«. Ali baš pitanja Boga, duše, posmrtnoga života bila su za nj ne »metafizička« već takova »korisna« pitanja. Voltaire govori gotovo jezikom modernih pragmatista. Bog je koristan, ideja o Bogu je korisna za ljudsko društvo. To je »korisna istina«. Bog postoji.

Diderot, kako ćemo čuti, govori baš obratno, da je Bog »loša mašina« i od bilo kakve i svake ideje o Bogu dolazi za njega sve ili najveći dio društvenih zala. U ovoj se točki također vidi, koliko je destruktivniji mislilac bio Diderot. U pitanju duše i posmrtnoga života, Voltaire ipak vrluda, dok Diderot nigda ni najmanje ne dopušta mogućnost postojanja i neumrlosti duše. Veli doduše često, da on te stvari ne zna, ali ih ipak šutke i niječe ili izričito zastupa materijalizam.

»Koliko li luda stvara ta nesretna metafizika! O dragi moji prijatelji, što vam stalo do toga, da li ima Bog ili nema, ili davao, ili anđeli, ili pakao, ili raj! Ne znate li vi, da hoćete da budete sretni... i da nema prave sreće za vas osim iz međusobne potrebe... Činite dakle dobro.«⁸

Baveći se samo »pitanjima običnoga života«⁹ zabacimo svako razbijanje glave metafizikom. »Bog, duša, budući život, ja u to niti vjerujem, niti ne vjerujem.«¹⁰ Premda tako kao da ne će da ide iznad fenomena¹¹ redovito je izričiti materijalista.¹² On se hvali, kako je njegova kćerka uznapredovala u znanju, te na pitanje: što je duša? odgovara: »on fait de l'âme quand on fait de la chair«.¹³

Diderot je najljući protivnik svake pozitivne vjere, ponajviše kršćanske. Ova se potonja, po njemu, protivni razumu i uči, kako ćemo vidjeti, naopaku etiku, nenaravnu, turobnu, plodnu zločinima: Diderot pače sve, što je ikad ijedna vjera učila naopako ili zlo, sve izopačenosti etike, koje se mogu naći kod nekih primitivnih vjera, računa na štetu svake vjere: sve su vjere u tome je-

⁶ Ibid., str. 60.

⁷ Djela, sv. 7., str. 182.

⁸ Djela, sv. 4., *Dieu et l'homme*, str. 93.

⁹ *Did. et l'abbé Barth*, str. 19.

¹⁰ Ibid., str. 56.

¹¹ »Ja sam u ovom svijetu«, veli Nećak Rameau-ov (izdanje Monvalovo, Plon 1891.) str. 165.

¹² Zapravo hилоgoista ili panteista. Sva priroda je jedna Velika Cjelina, »le Tout«, jedna supstancija, od koje je sve dio, sve se samo kvantitativno razlikuje (kao kod Leibniza), a individua zapravo nema. Cjelina ostaje, a sve ostalo, što sadržaje samo više ili manje ovoga ili onoga elementa, prolazi. Tako n. pr. uči u »*Entretien entre d'Alembert et Diderot*« i »*Rêve de d'Alembert*«. Zatim u »*Suite de l'Entretien*«. Isto u »*Éléments de physiologie*«.

¹³ Djela, sv. 19. str. 312. — U djelu »*Prosélyte répondant par lui-même*« mudrac pita prozelita što drži o duši. Prividni odgovor: »Ja ne govorim

dnake. »Naša je vjera jedna *turobna* i *glupa* metafizika.«¹⁴ Pače »nigda nije bila nijedna vjera tako plodna zločinom kao kršćanstvo.«¹⁵

Diderot obara pozitivne vjere — i poslije uopće svaku vjeru — dokazujući, da je svaka vjerska etika protivna »*n a r a v i*«, naravnoj etici, da uči odricati se, nedužne stvari smatrati grijesima, a opet zle stvari krepostima. Nadalje da se uslijed vjere gubi smisao za zemlju. I napokon: ako na vjeri osnivamo etiku, to prijeti opasnost, da čovjek izgubivši vjeru odbaci i etiku. Zato treba svakako naš život emancipirati od vjere. I dogodilo se do duše to, da je Diderot odbacio vjeru, ali za ironiju, njegova se etika nije srozala zbog toga, što je prije vjerovao, nego zbog toga, što je htio osnovati modernu »etiku bez sankcije i obligacije«. Vidjet ćemo, da je sam pokopao svoju etiku svojim vlastitim principima i vlastitim riječima. Tako mu se osvetio njegov rušilački rad, i to u onoj točki, u kojoj je smatrao, da je izveo obrat jednak valjda otkriću Amerike: da je usrećio čovječanstvo novom bezbožnom etikom!

Positivne vjere su za Diderota praznovjerje, on tvrdi, da je ovakovo »praznovjerje veća pogrda Boga nego bezboštvo.«¹⁶ Vjera i razum protuslove si, zato vjeru valja baciti. »Kad Bog, koji nam daje razum, traži od nas da ga žrtvuemo, on je onda poput sljepara, koji vam vješto ukrade, što vam je dao.«¹⁷ Vjera je, veli, neki šuplji princip, koji »*nije u naravi*.«¹⁸ U alegoriji *Les Aléés* prikazuje se kršćanin kao zaglupljeni slijepac. Od svih dokaza o Bogu (fizički, metafizički, moralni, historički) potonji je za Diderota zadnji, a »sve su pozitivne vjere osnovane na historičkom dokazu.«¹⁹

No Diderot ne sustaje rušeći. Što je isprva prihvaćao, poslije izričito zabacuje. Da sruši pozitivne vjere, branio je kao »najbolju« »naravnu vjeru.«²⁰ Napokon i nju zabacuje.

Protiv pozitivne vjere iznosio je i to, kako je njen Bog »okrutni Bog«,²¹ te čovjeka »napast prolazi, da zaželi, da ga nema«, dok »misao da Boga nema nije nikad nikoga uplašila.«²² Naravna religija nadalje po Diderotu ne traži nikakova kulta, jer je Bog »odviše iznad našega ništavila.«²³

o stvarima, koje ne mogu spoznati. Sv. 2. str. 84.

¹⁴ Ibid., sv. 10 (Essai sur la peinture) str. 492.

¹⁵ Ibid., sv. 10 (Salon 1763.) str. 185. - Vidi još list *Damilavilleu*, sv. 19. (str. 477): Kršć. vjera je najapsurdnija, najmetafizičkija, najopasnija, najžalosnija, najnedruštvenija.

¹⁶ Ibid., sv. 1., *Pensées philosophiques*, str. 130. — »Vjera je talenat vjerovati stvari, za koje znamo da su očito lažne, nepodnosive, nemoguće« *Did. et l'abbé Barth*, str. 35.

¹⁷ Ibid., sv. 1. (*Additions aux pensées phil.*) str. 159.

¹⁸ Ibid., str. 38.

¹⁹ Ibid., sv. 2., *Prosélyte répondant*, str. 83.

²⁰ Ibid., sv. 1., *Pensées philos.*

²¹ Ibid., sv. 1., *Additions*, str. 165.

²² Ibid., I. sv., *Pensées phil.* str. 129., 130.

²³ Ibid., II. sv., *Prosélyte répondant* str. 83.

UREDNIŠTVO „ŽIVOTA“
ZAGREB 1/147

Možda Diderot brani isprva ovu naravnu vjeru samo iz taktičkih razloga, lukavstva i opreznosti. Jer već u *Essai sur le Mérite* (nekoj obradbi Shaftesburya) premda stoji tobože na *teističkom* stanovištu, ne samo ističe, da je krepost nezavisna od vjere, nego počinje iznositi svoje kasnije argumente za ateizam. Protiv vjere u drugi život iznosi ovo: »Stvorenje, koje bi bilo obuzeto vanrednim i velikim interesom, moglo bi ocijeniti sve ostalo (t. j. zemaljsko) ničime.«²⁴ Susrećemo se već u prvom djelu Diderotovu s onim Nitzscheovim: »Ostanite vjerni zemlji!« Što se tiče vjere, to praznovjerja vjerska posvećuju strahote i zločine, dok je ateizam mnogo nedužniji.²⁵ Zato Diderot prihvaća samo vjeru, koja će biti »blaga, mirna, vesela.«²⁶

U sljedećem djelu, *Pensées philosophiques*, ateizam mu je simpatičniji od »praznovjerja«, a »skeptizam prvi korak do istine.«²⁷ Ako treba riječima vjerovati, onda još tvrdi, da je »najbolja« naravna vjera. Ali već u *Dodacima filozofskim* Mislima prihvaća ateizam i napada vrlo oštro kršćanstvo.

Od dokaza za bistvovanje Božje služi se Diderot fizičko-teološkim u djelu *Pensées philosophiques*, a zabacuje »ontološke suptilnosti.«²⁸ Uostalom bi svijet mogao i slučajem postati;²⁹ što znači, da je Diderot već doista bezbožac. Za par godina u *Pismu o slijepcima* Diderot je otvoreni ateista: svijet i njegov tobožnji poredak su djelo slučaja.³⁰ »Istraživanje se finalnih uzroka protiv pravo znanosti.«³¹ Tako propade i naravna vjera i ostaje - bezboštvo, koje da nije ni strašno ni »opasno«, jer nikoga ne plaši niti ne ukida etiku. Baš naprotiv, Diderot se protivi svakoj vjeri, jer da je svaka u protuslovlju s etikom. »Praznovjerje« t. j. pozitivne vjere i »tiranija« t. j. vlasti, za nj su dva najveća »biča čovječanstva.«³² Ali ni naravna vjera puno ne vrijedi, jer svaka vjera je za nj opasna. »Bog je loša mašina, od koje se ne da ništa dobra načiniti.«³³ »Ne treba ni svećenika ni bogova.«³⁴

Diderot se brine samo za etiku, za naš život, po tom će jedino i Bog, ako ga ima, suditi,³⁵ a etika se osniva bez potpore vjere. Pače Diderot, kako smo rekli, hoće da udara najžešće na vjeru baš u ime etike. Zato ćemo sada pogledati, što on to predbacuje vjerskoj etici.

²⁴ Ibid., I. sv., *Essai sur le Mérite*, str. 58.

²⁵ Ibid., str. 45.

²⁶ Ibid., str. 87.

²⁷ Ibid., sv. 1. *Pensées*, str. 140.

²⁸ Ibid., str. 135., 133.

²⁹ Ibid., str. 135., 136. — Tako se i u *Dodatku putu Bougainvilleovu* s ironijom govori o tobožnjem graditelju, koji da je sagradio posude divljaka...

³⁰ Ibid., I. sv., *Lettre sur les aveugles*, str. 309.

³¹ Ibid., II. sv., *Interprétation de la Nature*, str. 53.

³² Ibid., sv. 6, str. 373.

³³ Ibid., sv. 2., *Réfutation d' Helvétius*, str. 289.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibid., sv. 18. List gđici Volland, str. 388.: Svejedno da li u Boga vjerujemo ili ne, »samo ako nas pri činu raspozna svojim nasljedovačima i svojom djecom.« — Tako isto u *Entretien d' un philosophe avec la maréchale de ...* u sv. IV, str. 525. — *Did. et l' abbé Barth.* »Jeli moja pogreška, ako ne znam odgonetavati zagonetke?« (str. 57.). — I inače.

II. Diderot protiv vjerske etike, za etiku bez sankcije i bez obveze.

Diderot hoće svakako da s Nitzscheom ostane »vjeran zemlji«. Zato ga osobito nečistoća, bludnost čvrsto drže u svojim pandžama. Takav čovjek, pun prljavština u duši, na riječi i u mašti, pa za cijelo i na tijelu, nije dakako sposoban da shvati kršćanstvo. Ali da vidimo, što on prigovara svakoj »vjerskoj etici«!

Diderot zabacuje dakle vjeru s teoretskih razloga i tobožnjih praktično-etičkih njenih posljedica. Svaka religija je nesamo »jedno tkanje od ekstravagantnih laži«,³⁶ kako smo već čuli, nego je i »plodna klica najopasnijih laži i mržnja.« U vjeri hoće Diderot da otkrije »*Kvarenje opće, univerzalne, etike*, strah za života, očaj za smrti.«³⁷ Ni naravna vjera tu ne pomaže, jer »pojam o Bogu nužno se izrađa u praznovjerje. Deist je odsjekao hidri desetak glava, ali ona, koju joj je ostavio, istjerat će opet sve druge.«³⁸ Diderot dakle ne vjeruje ni u filozofsku »naravnu« religiju i zalaže se za ateizam i ateističku školu.³⁹ Vjere su mu podlo djelo svećenika »najopakije rase«,⁴⁰ »hipokrita prvoga reda.«⁴¹ »Interes je rodio svećenika, svećenici rodiše predsude, predsude rodiše ratove, i ratova će biti, dok bude predsuda, a predsuda, dok bude svećenika, i svećenika, dok bude od koristi biti svećenikom.«⁴² Svećenici i vladari su lupeži, koji i varaju i kvare svijet, da ga drže na uzici sljepoće i posluha. »Kraljevi, ministri, svećenici, doktori, apostoli, proroci, teolozi, političari, lupeži, šarlatani, zanatlije *iluzija* i sva ostala četa *trgovaca* nadom i strahom.«⁴³ Tako je vjera i s njom vjerska etika, sjeme laži, intolerancije i mržnje, protunaravna života i svakovrsnih zločina, najveća nesreća za čovječanstvo, te kad bi koji mizantrop bio htio da nečime unesreći čovječanstvo, on je mogao samo iznaći *ideju o božanstvu*, predmet vječne prepirke, nedokučivu ideju, plodnu svadom, razdorom i ratom.⁴⁴

Vjerske se etike najprije protive naravi. »Naravni« zakon treba da bude temelj svemu, ali nažalost taj zakon stoji za Diderota u vječnoj opreci s vjerskim i građanskim zakonom. »Jedan biva žrtvom drugome . . . Tada više nema ni ljudi, ni građana, ni vjernika.«⁴⁵ Vjera se protivi strastima, a Diderot je branič jakih strasti, jer samo »velike strasti mogu uzdici duh do velikih stva-

³⁶ *Did. et Cath. II*, str. 567.

³⁷ Djela, sv. 4., str. 96.

³⁸ *Did. et Catherine II*, str. 307.

³⁹ Djela sv. III. *Essai sur les études en Russie*, str. 418, Diderot prvi govori i o laičkim »*catéchismes de morale et de politique*«, gdje bi dijete dobivalo pojmove o zakonima zemlje i dužnostima građana.

⁴⁰ *Ibid.*, sv. I, *Allées*, str. 95.

⁴¹ *Ibid.*, sv. VI, str. 77.

⁴² *Ibid.*, sv. I, *Allées*, str. 183. — Isto tako sv. II. *Prosélyte répondant*: vjere su djelo svećenika »neznalica, zanešenjaka ili slavohlepnihi sebičnjaka.« (str. 84.)

⁴³ *Ibid.*, sv. 10., Salon od 1765., str. 397.

⁴⁴ *Ibid.*, sv. 2., *Entretien d' un philosophe*, str. 512., 513.

⁴⁵ *Did. et Cath. II*, str. 323.

ri«, »umjerene strasti proizvode srednje ljude.«⁴⁶ »Vrhunac je ludosti htjeti uništiti svoje strasti.«⁴⁷ Već u *Essai sur le Mérite* on »strastveno ljubi Boga (??), kralja, domovinu, roditelje, prijatelje, ljubiu i sebe samoga« usprkos »božanskom pustinjaku«, koji ne će da zna za strasti.⁴⁸ A što bi bilo od svijeta, kad bi se na ruševinama društva podiglo tisuću stupova, ljudi se raspršili u šume, odrekli se čuvstava naravi, prestali biti ljudi i postali »kipovima, da budu savršeni kršćani.«⁴⁹

Drugo, što Diderot pobija, jest odricanje i askeza. To je sve za njega besmisao, jer on u svojoj duši nije nosio ni mrve kršćanskoga duha. On je dolazio u sukob sa svojim bratom svećenikom, i kako da ne?! Ta taj ga je korio riječima i samom svojom pojavom. »On bez prestanka nosi sobom jedno n e u d o b n o pravilo, s kojim prisposoblja vladanje drugih i svoje. On je na smetnju sebi i drugima — *il est gênant et gêné*.⁵⁰ Diderotu se htjelo onih »dražesnih grijeha«,⁵¹ koje je glorificirao on i njegovo stoljeće, i zato je kršćanska vjera turobna i njen moral »uskogrudan i turoban.«⁵²

»Odričete li se siromaštva, boli i trpljenja?« pita mudrac prozelita. — »Učinio bih to doista, kad bi o meni ovisilo da ih se odrečem.«⁵³

Što da Diderot znade o poniznosti, toj najdivnijoj, čovjeku najprimjernijoj, najčovječnijoj, najduševnijoj kreposti. »Poniznost je laž — gdje je onaj, koji sebe prezire?«⁵⁴ Odricanje je polagano ubistvo, isto što je samoubistvo. Društvo osnovano na moralu odricanja ili je hrpa lažnih licumjera, koji hine, ili nesrećnika, koji sebe muče, ili glupaka, punih predsuda, ili bića »zlo organizovanih, u kojih narav ne traži svoja prava.«⁵⁵

Diderot napada božanstvo, koje radi na zatoru vrste,⁵⁶ čistoću i uzdržljivost, »opačinu, jer je protivna namjerama prirode«,⁵⁷ samostane i redovničke zavjete.⁵⁸

⁴⁶ Djela, sv. I. *Pensées*, str. 127.

⁴⁷ *Ibid.*, 128. str.

⁴⁸ *Ibid.*, sv. I. str. 25. bilj.

⁴⁹ *Ibid.*, sv. I. *Pensées*, str. 128., 129.

⁵⁰ *Ibid.*, sv. 18. Pismo Sof. Volland, str. 364.

⁵¹ *Did. et Cath. II*, str. 238.

⁵² Djela, sv. 3., *Plan d' une université*, str. 529.

⁵³ *Ibid.*, sv. 2., *Prosélyte répondant*, str. 87.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibid.*, sv. 2., *Supplément au voyage de Bougainville*, str. 227.

⁵⁶ Već u *Essai sur le Mérite*, str. 25., 29. — Celibat je »atentat na prirodu«. Sv. 2., *Prosélyte répondant*, str. 86. bilj.

⁵⁷ *Ibid.*, sv. II, *Prosélyte*, str. 86. bilj. — Čistoća i suzdržljivost ne koriste ni pojedincu ni društvu, nema zato ništa »apsurdnije, škodljivije, više prezira vrijedno, ništa gore, osim pozitivnog zla, nego su te dvije rijetke kvalitete.« (II, *Suite de l' Entretien*, str. 184.)

⁵⁸ U tom smislu pisan je pamfletni roman *Opatica*, preveden — dakako! — i na naš jezik. Roman je posve nemoralan i pun svakojakoga blata i smrada. — Protiv celibata i samostana je i drama *Père de famille*. — Zavjet siromaštva učiniti znači obvezati se biti tat i lijenčina; zavjet čistoće: — kršiti zakon prirode; zavjet poslušnosti: odreći se ljudskog dostojanstva: slobode.

Nadalje Diderot napada vjersku etiku, jer da vjera uvodi »dužnosti više od naravnih i ljudskih, od dužnosti osnovanih na odnosima jednog bića prema drugome, organizovanih poput nas.« Dakle nove, suvišne dužnosti: a za Diderota ostaju samo socijalne dužnosti. »Vjerska je etika dugi niz dužnosti u nekim glavama uvijek važnijih od građanske etike ili od naravnih dužnosti.«⁶⁰

Nadalje Diderot napada vjersku etiku, jer da ukida građanske zakone i kidna rodbinske veze. »Nitko ovo posljednje — veli — ne zna bolje od mene. Različnost mišljenja gasi najsvetije veze. Nehaj i mržnja rađa se sred obitelji. Nema više ni oca, ni matere, ni braće, ni sestara, ni prijatelja.«⁶¹ Vjerska etika je tupa, bez osjećaja.⁶²

Diderot optužuje zatim u svojoj prljavoj duši vjersku etiku, što je neke čine spojila s pojmom zla, koji su njemu dobra ili indiferentni. Tako seksualni grijesi, tako nevjernost u braku. »I napokon ja imam svoje ideje, možda ispravne, ali svakako bizarne, o nekim činima, koje ja smatram manje opačinom nego posljedicom naših apsurdnih zakonodavstava, koja su izvor isto tako apsurdnog čudoređa, kao što su to i ona sama, te izvor pokvarenosti, koju bih ja rado nazvao umjetnom.«⁶³ Diderotu je dabome bludnost u naravi, zato je vjernost u braku »umjetni« moral, kako ćemo još poslije podrobnije vidjeti. Kad »teolog« govori o bludniku i njegovu grijehu, govori tako, da bi čovjek »rekao, da svemir gori na sve četiri strane«, a time samo »Boga gnjevi.«⁶⁴

S druge opet strane prigovara Diderot vjerskoj etici, da sankcionira zločin. »Nema strahota, nema grozota, koje se ne bi prihvatile kao izvrsne, pohvalne i svete stvari, ako ih naređuje kaki opaki kult.«⁶⁵ Dakako, tko da traži od Diderota da prizna, da je tome kriva ne prvobitna čistoća vjere nego baš pokvarenost naše »naravi«, na koju Diderot apelira i koja će, baš zato, jer sebi prepuštena propada, i Diderotovu etiku t. j. ostatak etike, što tu bijaše,

⁶⁰ *Did. et Cath. II*, str. 304.

⁶¹ *Ibid.*, str. 343. — Isto tako u sv. 2., *Entretien d' un philos.*, str. 51.: vjerska etika »ukida red naravnih i moralnih dužnosti podvrgavajući ih jednom redu umišljenih dužnosti.« — »Vjera se pače... može predaleko tjerati i može svojom pretjeranošću poremetiti svu ekonomiju društvenih nagnuća.« *Essai sur le Mérite*, I. sv. str. 71.)

⁶² *Did. et Cath. II*, str. 304., 305.

⁶³ U drami *Pères malheureux* Diderot prikazuje, kako je mati »tvrda« od oca, jer je pobožna i odana Boгу. Isto Diderot čini u »drugom razgovoru s Dorvalom«. Sluga naviješta smrt sina, koju se ne usuđuje ocu navijestiti, materu tendenciozno ovim riječima: »Evo momenta, da se pokažete kršćankom.«

⁶⁴ Djela sv. 5. *Sur l' inconséquence du jugement public de nos actions particulières*) str. 357.

⁶⁵ *Ibid.*, sv. 1., *Additions aux Pensées*, str. 166.

⁶⁶ *Ibid.*, sv. I., *Essai sur le Mérite*, str. 45. — Eto, kako bezbožno govori već u ovom *tobože* »teističkom« djelu!

strovaliti sobom u ponor?! Tada više ne će Diderot tvrditi, da čovjek od »naravi« hoće »sreću«, dakle i »moral«, jer je to isto. Nego će reći, ako je tko »nesretno rođen« pa nalazi »sreću« u onome, što drugi zove »opačinom«, e, tko da tu sudi?! Jer — veli Diderot — »sve je u naravi«! Ali sada eto on natovaruje vjeri kao takovoj zločine zalutale »naravi«. Religija kviri, izopačuje čovjeka i naravnu dobrotu čovjekovu, »Dobro, reći ćete mi, gdje je tu naravna dobrotu? Tko je pokvario ove Irokeze? Tko ih je nadahnuo osvetom i izdajstvom? Bogovi, draga prijateljice, osveta je kod tih nesretnika vjerska krepost... *Nema kraja, nema naroda, gdje zapovijed Božja nije posvetila kakovu opačinu.*«⁶⁶ Da izuzme od ovoga kršćanstvo, ne pada Diderotu na pamet. Ta kakove opačine uči kršćanstvo? Za njega je ono ipak vjera »najplodnija zločinima.«⁶⁷

Sve u svemu, vjerska etika je svaka i kršćanska: »Fanatička, nemoguća, naopaka.« A narav će je pobijediti.⁶⁸ Jer vjera, veli, izvrće red naravi. Uistinu vjera narav uzdiže, a ne izvrće je. Mi hoćemo u društvu da ostvarimo kraljevstvo Božje, a Diderot hoće društvo »osloboditi« od Boga. »Dosta stalno opažamo, da se nadnaravne uredbe utvrđuju i ovjekovjećuju mijenjajući se vremenom u građanske i narodne uredbe, i da građanske i narodne uredbe bivaju posvećene i ujedno se izrađaju u nadnaravne i božanske naredbe. To je jedna od najkobnijih palingeneza. Jedna karika više u lancu, kojim nas sputavaju.«⁶⁹

Diderot neće Boga u društvu ljudskom, jer je »Bog loša mašina«, gdje se naravni red izvrće. »Narod, koji vjeruje, da vjera u Boga čini ljude poštenima, a ne zakoni, ne čini mi se napredan. Ja mislim o Bogu obzirom na narod isto što i o braku. Jedno je jedan stalež, a drugo jedna misao, izvrsni za tri ili četiri jake glave, ali oboje je za mnoštvo pogubno. Zavjet nerazrešiva braka stvara i mora da stvori gotovo isto toliko nesrećnika koliko i muževa. Vjera u Boga stvara i mora da stvori isto toliko fanatika koliko i vjernika. Svagdje, gdje je Bog, ima i kult. A svagdje, gdje je kult, naravni je red etičkih dužnosti izvrnut i moral iskvaren. Prije ili poslije dođe čas, kad pojam, koji je zapriječio, da ukrademo jednu škudu, prouzroči, da se pokolje 100 hiljada ljudi. Lijepo li naknade! To je bio, to jest, i to će biti u sva vremena i u svih naroda učinak jedne nauke, o kojoj je nemoguće složiti se, i kojoj se pridaje veća važnost nego li vlastitu životu.«⁷⁰

Još prigovara Diderot vjerskoj etici, da odgaja za nehaj prema zemlji,⁷¹ i da bi vjernik, izgubivši vjeru, mogao izgubiti i etiku, zato valja da je etika neovisna od vjere.⁷²

⁶⁶ Ibid., sv. 19. Pismo gđici Volland, str. 8.

⁶⁷ Vidi našu bilješku 15.

⁶⁸ Djela sv. 2., *Entretien*, str. 518.

⁶⁹ Ibid., sv. 2., Supplém. au voyage de Bougainville, str. 210.

⁷⁰ Ibid., sv. 19., Pismo S. Volland, str. 185., 186.

⁷¹ »Stvorenje obuzeto tako velikim i osobitim interesom (kao što je nebol), moglo bi sve ostalo smatrati ničim!« I. sv. *Essai s. Mérite*, 58. str. 28. str. Kad bi bilo drugoga svijeta, onda čemu Diderotova »ljudska« (= ovozemska) besmrtnost! (18. sv., pismo Falconetu str. 153.) —

⁷² Djela sv. 19, str. 186. Uteći kazni na ovome svijetu: to je onda jedino

Sada Diderot, dokazuje, da etika može postojati, i još bolje dakako, uz ateizam.⁷³ A »vjera je potpora, koja na koncu konca uvijek samo sruši kuću.«⁷⁴

Diderotova etika bit će etika bez sankcije na drugom svijetu, bez obveze, ima »samo jedna dužnost biti srećan.« A srećan je, tko čini dobro. Sreća je ujedno i sankcija. Ako činiš dobro, sretan si. Činiti pak dobro od straha nije za Diderota moralno.⁷⁵

Ni u čemu se ne će Diderot da složi s vjerskom etikom. Na kakovim temeljima gradi on svoju etiku, vidjet ćemo drugom zgodom. S ozbiljnom ćemo samilošću i spontaním gnjušanjem promatrati, kako se taj divlji duh osamnaestog vijeka, odbacivši vjeru kao osnovu svake etike, zapleće u bezizlaznoj mreži vlastitih kontradikcija.

Dr. Drago Čepulić.

geslo takova čovjeka. — Jer vjera rada egoiste. Vidi I. sv., *Essai s. Mérite*, str. 53.

⁷³ Ibid., sv. 1., *Essai s. Mérite* str. 17: Diderot navodi Hobessa, bezbošca, a čovjeka moralna za primjer. — Sv. 15. *Encikl.*, str. 254. — Sv. 9. *Mélanges*, str. 438. — Sv. 2. *Entretien*, str. 508. 509. — Sv. 7 *Interprétation de la Nature*, str. 61. (Did. čini dobro ne misleći na Boga). — Zato je Did. tako »lud za svojom kćeri«, koja »kaže, da njena mama moli Boga, a njezin tata čini dobro.« Sv. 19, pismo gđici Volland str. 307. — Vidi i pismo Diderotovo Voltaireu od 11/6. 1749, u I. sv.

⁷⁴ *Did. et Cath. II*, str. 564.

⁷⁵ Tako o strahu pred Bogom u *Essai sur le Mérite*. — Inače sâm toliko puta smatra kaznu i nagradu poticalom dobra u društvu i u odgoju.